

TERRITORI I HISTÒRIA A LA BAIXA SEGARRA A L'ÈPOCA MODERNA (SEGLES XVI-XVIII)

per M. Mercè Gras Casanovas

La qüestió territorial és un tema sempre actual, motiu de conflictes d'escala molt variada, que comprenen des de picabaralles per la posició d'unes fites d'una propietat o d'un terme fins a la rectificació de les fronteres d'un estat, passant per la debatuda reformulació de les divisions administratives interiors d'un país.

L'estudi de les divisions administratives del nostre passat és també una eina útil per comprendre la contingència de la pertinença a una circumscripció o altra.

Els nostres avantpassats estaven sotmesos a un cúmul de jurisdiccions no coincidents entre si, encavalcades, enclavades, sovint fins i tot compartides a l'ensens entre diverses instàncies de poder. Aquesta realitat era causa de nombrosos incidents entre les diferents autoritats implicades i de deficiències en la governació del país. Sovint, això era causa d'inacabables plets per definir amb precisió les competències de cada part implicada, en un moment històric on algunes institucions (com ara l'Església, el Sant Ofici o la Diputació del General) fruien de plena jurisdicció en els seus camps privatis, i en què la patrimonialització de la justícia concedia grans prerrogatives als barons, en detriment de la jurisdicció reial.

A l'època moderna, Catalunya, i senyerament el seu aparell institucional, es debat de forma reiterada en recurrents conflictes jurisdiccionals, sovint sota l'aparència d'incidents protocolaris. Els consellers del Consell de Cent es negaven a descobrir-se en presència dels virreis, mentre que a aquests els encenia la gosadia de consellers i diputats, que entorpien qualsevol acció de govern per a córrer a comprovar si n'existien antecedents o si contravenia les constitucions. Els membres de la Inquisició mantenien enfrontaments amb les autoritats del país a causa dels seus discutits privilegis, i els oficials i càrrecs de la Diputació del General es sostreien a qualsevol altra autoritat que no fos la seva pròpia.

Alguns factors contribuïen a aquest inflamable panorama político-institucional. En primer lloc, existia una certa indefinició competencial que era motiu de no pocs conflictes entre institucions. Per altra part, en un país on la consuetud, el costum era generador de dret, qualsevol afirmació d'una pràctica podia retreure's en un futur com a dret establert, i cap instància de poder volia arronsar-se en les seves preteses prerrogatives, ans al contrari, avançar passes endavant.

La dimensió territorial d'aquesta dialèctica institucional és un tema força interessant. N'és un exemple que, després de la creació del bisbat de Solsona (1593), calguessin uns trenta anys perquè els bisbes d'Urgell i de Vic es possessin d'acord amb la cessió de parròquies que pertocava a cada diòcesi.

Un altre problema afegit era la inexactitud de l'aparell cartogràfic de què es disposava, malgrat que les institucions encarreguessin la realització de nous mapes. El famós mapa d'Aparici, subsegüent a la Nova Planta borbònica, contenia

nombroses imprecisions i errors en la col·locació relativa dels pobles i en la seva situació respecte als rius, com pot comprovar-se examinant la zona de la Baixa Segarra.

Els llistats i recomptes de pobles de l'època presenten alhora notables deficiències, duplicant en ocasions localitats i ometent-ne en altres.

El règim senyorial, que havia privatitzat i fragmentat l'autoritat del monarca en mans d'una munió de barons feudals, es troba en l'arrel d'innombrables plets i litigis de caire territorial, ja sigui per part dels vassalls a fi de sostreure's del seu domini o en competència amb altres senyors per drets sobre unes terres o llocs.

L'espai estava pautat per uns símbols que el feien intel·ligible. Les creus de terme dividien els termes locals, les fites dels trossos separaven les propietats. Aquests símbols visibles també estaven mediatitzats per la llei i el temps: ras i curt, no era el mateix l'entrada d'animals en un tros d'altri en guaret o en rostoll que amb la collita naixent o granada. A l'època moderna s'afegia un altre senyal de domini sobre el territori, els símbols jurisdiccionals, fites de pedra, forques o costells, usualment gravats amb l'escut del senyor. Aquests emblemes eren un permanent recordatori als vassalls de qui controlava la justícia local i per aquesta mateixa raó la seva destrucció era una de les manifestacions més característiques dels conflictes anti-senyorials. A voltes fins i tot eren un ajut per a evadir-se d'una persecució, passant a la jurisdicció d'un baró diferent, que a ben segur no permetria l'entrada a la seva zona d'influència d'un escamot comandat per un batlle intrús. Les raons ocasionades per aquestes contencions de jurisdicció paralitzaven la persecució de malfactors i sovint se'n seguien plets, mentre el seu causant sovint havia fugit ben lluny.

La nostra intenció és fer una succinta anàlisi de les diferents adscripcions territorials i institucionals de les localitats de la Baixa Segarra durant tota l'època moderna i fins a la reorganització liberal del territori.¹

1. ELS DISTRICTES DE L'ADMINISTRACIÓ REIAL

La delegació del poder reial a Catalunya tenia com a marc geogràfic la circumscripció anomenada vegueria, que a l'època moderna tenia la seva seu en una ciutat o vila reial, on residia el veguer. La jurisdicció del veguer s'estenia amb plenitud de facultats als llocs reials -minoritaris-; només en les atribucions criminals en localitats baronials on el senyor no posseís aquestes facultats; i en tot l'àmbit de la vegueria en delictes considerats regalia inalienable del monarca.

El nombre de les unitats de les vegueries experimentà diverses modificacions al llarg de l'època medieval, però podríem dir que s'arriba a l'època moderna amb una certa estabilitat. PEGUERA² enumera un total de vint-i-cinc unitats, entre vegue-

1. Pel que fa a l'evolució de la divisió territorial en relació al procés de creació de províncies i partits judicials, cal veure les obres de J. BURGUEÑO citades a la bibliografia.

2. El llistat de pobles per vegueries que dóna Peguera apareix reproduït en altres textos impresos o manuscrits, sovint amb afegitons o anotacions conforme negligia l'existència d'alguns pobles o contenia alguna imprecisió.

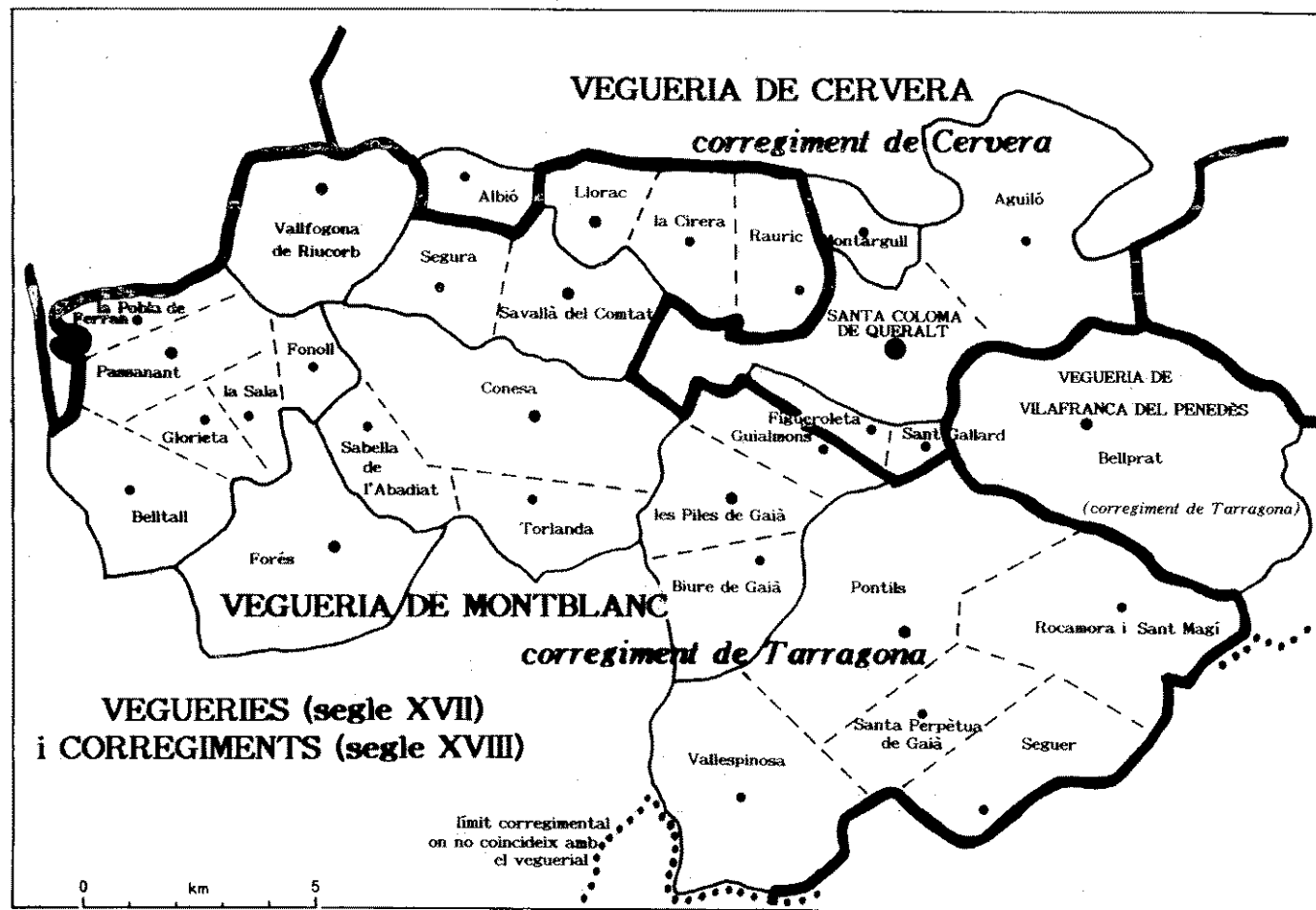
ries i sots-vegueries, que eren unitats menors depenents d'una vegueria i al càrrec d'un sots-veguer. Amb el decret de Nova Planta i la reforma borbònica de l'administració catalana, s'efectuà, més que no pas una veritable remodelació, una mera concentració d'aquestes unitats, i en endavant el nou districte administratiu seria el corregiment, amb 12 districtes, a més de 9 alcaldies majors depenents dels corregiments. En l'endemig, i arrel de la Pau dels Pirineus (1659), Catalunya havia perdut part del comtat de Cerdanya i la totalitat del comtat de Rosselló, que constituïen les vegueries de Rosselló i Vallespir, amb capital a Perpinyà, i de Conflent i Capcir, amb capital a Vilafranca de Conflent.

El territori comprès per la comarca de la Baixa Segarra pertangué a les vegueries de **Cervera** (Aguiló, Albió, Bellprat, Figuerola, Montargull, les Roques, Santa Coloma, Sant Gallard), de **Montblanc** (Bellfoll, Biure, la Cirera, Conesa, Forès, Fonoll, Glorieta, Guialmons, Llorac, Passanant, les Piles, la Pobla de Ferran, Pontils, Rauric, la Sala, Santa Perpètua de Gaià, Savella de l'Abadiat, Savallà del Comtat, Seguer, Segura i Vallespinosa) i de **Vilafranca** (Bellprat i castell de Queralt). Amb la reorganització en corregiments duta a terme a començaments del segle XVIII, Cervera continuà encapçalant un districte administratiu (on s'incloueren a més la vegueria d'Agramunt i la sots-vegueria de Prats de Rei), mentre que la vegueria de Montblanc passà a incloure's dins el corregiment de Tarragona, mantenint-se com a partit o delegació de Montblanc, sota el comandament d'un alcalde major. (Mapa 1)

Cal remarcar però, certes dissonàncies en aquestes estructures territorials. En primer lloc, hem de dir que el sistema veguerial anà experimentant modificacions al llarg de l'edat mitjana, que ha estudiat recentment l'historiador Flocel Sabaté en la seva tesi doctoral encara inèdita, i mantingué fins a la seva fi una sèrie de disfuncionalitats, d'enclavaments d'una vegueria en una altra. El sistema corregimental va mantenir aquests enclavats i encara en va afegir algun altre, com la zona costanera de Vilanova al Garraf, que pertanyia al corregiment de Tarragona tot i trobar-se inserida dins el de Vilafranca (Roda, Creixell, Barà, Vilanova i la Geltrú, Cubelles i quadra de Cunit, quadra de Rocacrespa i Gallifa, Altafulla, la Nou, Torredembarra, Clarà, Calafell, Virgili). Un enclavament de Lleida a Tarragona, constituït per Miramar i Prenafeta, va acabar passant a Tarragona sense que poguem datar el moment encara, i en canvi es va mantenir l'enclavament de Tarragona a Lleida integrat per Cervià de les Garrigues i l'Albí.³

Un cas força remarcable és el de Bellprat. En els llistats moderns de vegueries, Bellprat apareix a l'ensems a la vegueria de Cervera i a la de Vilafranca (aquí juntament amb el castell de Queralt). La inexactitud dels mitjans cartogràfics de l'època i dels mateixos repertoris administratius que esmentàvem contribueixen a explicar aquesta duplicació, però no és menys cert que no deixa de significar també un problema d'adscripció. En els llistats de la sèrie Corregiments de la Reial Audiència,

3. La representació cartogràfica del sistema corregimental pot trobar-se, amb esmenes respecte les versions divulgades fins ara, a J. BURGUEÑO.

MAPA 1

Bellprat ja no apareix amb Cervera, sinó que en una anotació es comunica que per decret de 15 de juliol de 1743 es resolgué per part del regent i la Reial Audiència que aquest lloc passés del corregiment de Vilafranca al de Tarragona i partit de Montblanc. Ja el 1729 Santa Maria de Miralles també s'havia transferit a Tarragona des de Vilafranca.

2. ELS LÍMITS EPISCOPALS

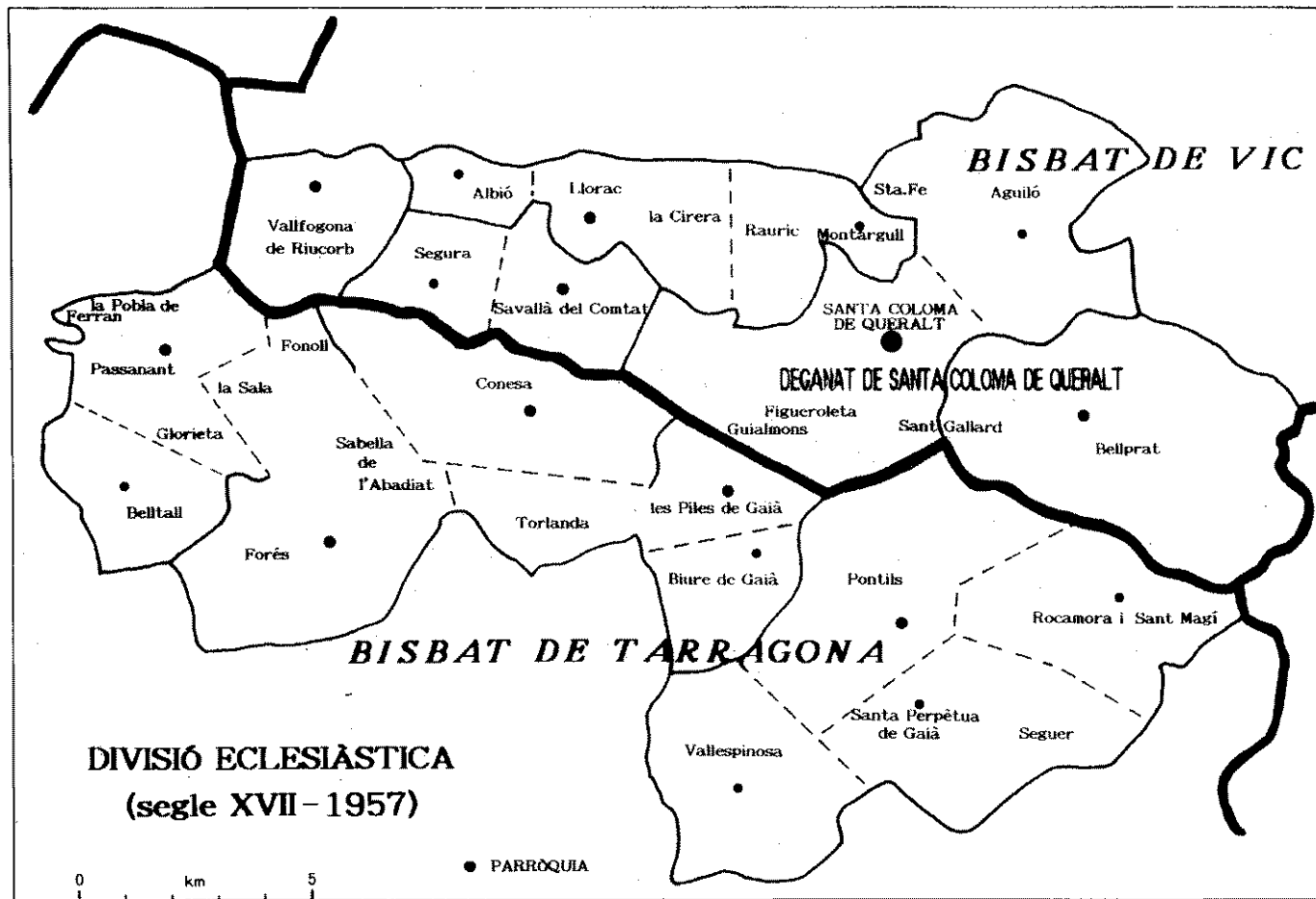
La divisió eclesiàstica diocesana a l'època moderna també palesa el caràcter de frontissa d'aquest territori, zona de contacte entre l'arquebisbat de Tarragona (Biure, Conesa, Passanant, Pontils, Santa Perpètua de Gaià i Vallespinosa), i el tascó sud-occidental del bisbat de Vic (Aguiló, Albió, Bellprat, Figueroleta, Guialmons, Llorac, Montargull, Rauric, Santa Coloma de Queralt, Savallà, Segura, Vallfogona de Riucorb), on el deganat vigatà de Santa Coloma de Queralt estava constituït per 21 parròquies a finals del segle XVIII, com refereix GIRBAU.⁴ (Mapa 2)

Val a dir que abans de la creació de la diòcesi de Solsona, en aquesta zona de contacte entre els bisbats d'Urgell, Vic i Tarragona ja s'havien efectuat transferències de parròquies en data ben reculada. Entre 1146 i 1154, l'arquebisbe Bernat de Tort va procedir a l'organització definitiva de l'arquebisbat de Tarragona, i es van desmembrar de Vic un seguit de parròquies, entre les quals podem citar per al cas que ens ocupa Forès, Conesa, les Piles i Biure. A més, el susdit arquebisbe va reclamar, mitjançant butlla papal d'Atanasi IV el 1154, les parròquies de Santa Coloma de Queralt o de la Marca; de Queralt, antecessora de Bellprat, d'Aguiló, Llorac i Savallà; però, a causa de l'oposició del bisbe de Vic, hi restaren fins 1957 (PLADEVALL, 22). És interessant subratllar aquest primer precedent de l'adscripció tarragonina de la Baixa Segarra.

Pel que respecta a la divisió interna del bisbat de Vic, val a dir que després de la cessió d'un seguit de parròquies a la nova diòcesi de Solsona (1593), es procedí a un reordenament intern dels deganats vers 1626, i en 1634 es creava el deganat de Santa Coloma de Queralt, que absorbia parròquies del deganat d'Igualada i que després incorporà les 13 parròquies de l'efimer deganat vigatà de Sant Antolí (1626-1666).

A mitjan segle XIX, aquesta divisió deganal deixà pas, després del Concordat de 1851, sota Isabel II, a la creació dels arxiprestats, que subsistiren fins 1945, i on no es produí cap mena de canvi en el districte de Santa Coloma.

4. V. GIRBAU aporta una relació de les 21 parròquies i les seves corresponents sufragànies que constituïen el deganat de Santa Coloma de Queralt: Santa Coloma de Queralt (Nostra Senyora de Guialmons, Sant Salvador de Figuerola); Santa Maria de Guàrdia-Lada (Sant Joan de Cabestany); Sant Andreu de Vilagrasseta (Santa Maria de Gramuntell); Sant Pere de Savallà; Santa Maria de Segura; Sant Gil d'Albió; Santa Maria de Vallfogona; Sant Pere de l'Ametlla; Sant Salvador de Montoliu; Santa Maria de Civit (Santa Creu de Pavia); Sant Salvador de Bellprat (Sant Cristòfol de Queralt); Sant Joan de Llorac (Santa Maria de la Cirera); Sant Jaume de Montargull (Santa Fe de Rauric); Santa Maria de Rubinat; Sant Pere dels Arquells; Santa Maria de Gàver (Sant Julià d'Estaràs); Santa Maria de Montlleó (Sant Pau de Pomar); Sant Antolí (Sant Jaume de Timor); Sant Jaume de Pallerols (Santa Maria de Montfar); Sant Salvador de Talavera; Santa Maria d'Aguiló.

Per l'arranjament diocesà de 1957, i en virtut del Concordat de 1953, es separaren del bisbat de Vic els territoris pertanyents administrativament a les províncies de Tarragona, Lleida i Barcelona, i es procedí a la reordenació del tarragoní arxiprestat de Santa Coloma de Queralt, format per les següents parròquies: Aguiló, Albió, Biure, Conesa, Guaimons, Llorac, les Piles, Pontils, Rauric, Rocamora, Santa Coloma de Queralt, Santa Perpètua de Gaià, Savallà del Comtat, Segura, Vallespinosa i Vallfogona de Riucorb. Per la seva part, Passanant passà a formar part del arxiprestat de Sant Martí de Maldà (SABATÉ).

Bellprat, que sempre havia format part del deganat, i després arxiprestat de Santa Coloma, no va seguir la sort de la seva matriu, incorporada a l'arquebisbat de Tarragona el 1957, sinó que, pel fet de pertànyer administrativament a la província de Barcelona des de 1833, restà dins la diòcesi de Vic i l'arxiprestat d'Igualada. (Mapa 3).

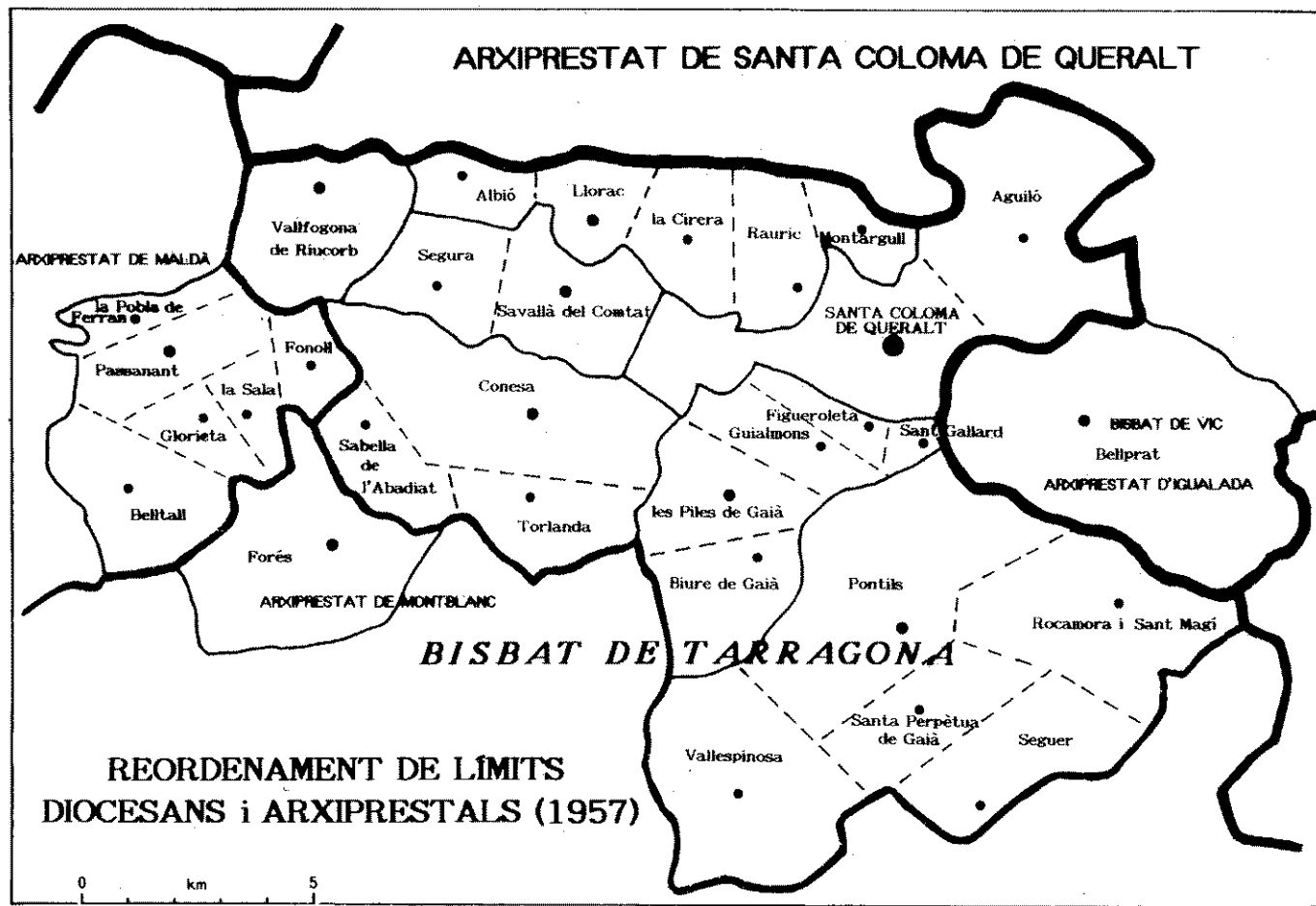
Les darreres reformes internes de l'organització arxiprestal han incidit més en una voluntat de realitzar uns agrupaments de signe comarcal, i l'antic arxiprestat de Santa Coloma passà a formar part de l'arxiprestat anomenat Conca de Barberà, i Passanant al d'Urgell-Garrigues. D'aquesta manera la Baixa Segarra ha perdut aquell implícit reconeixement que tenia amb l'arxiprestat de Santa Coloma de Queralt que pràcticament dibuixava el contorn d'aquesta unitat, amb les excepcions de les localitats adscrites als tarragonins arxiprestats de Maldà (la Pobla de Ferran, Passanant, Belltall, Glorieta, la Sala, el Fonoll), al de Montblanc (Forès), i al vigatà d'Igualada (Bellprat).

3. LES PROVÍNCIES RELIGIOSES

Dins aquest apartat de divisions territorials d'índole eclesiàstica cal esmentar-ne una altra que poques vegades tenim present: la relativa a la pertinença dels convents i monestirs de distints ordes religiosos a una determinada província religiosa i que també generaren una cartografia poques vegades tinguda en compte.⁵

Aquests districtes per al govern interior dels diferents convents i monestirs definien l'àmbit d'acció del provincial de l'orde i de reunió i funcionament de les seves assemblees periòdiques, els capítols provincials. La designació d'aquestes províncies acostumava a realitzar-se sota alguna advocació religiosa, afegint-hi el marc territorial comprès, normalment regnes o un agrupament d'aquests, i que pel cas de Catalunya acostumava a ser molt semblant als Països Catalans.

5. La cartografia vinculada a les institucions eclesiàstiques del país està encara mancada d'una catalogació unificada i d'un estudi seriós. Cal esmentar els mapes de les províncies eclesiàstiques d'ordes religiosos, d'àmbit general i escàs detall. Per una altra banda es troben aquells mapes aixecats per al bon coneixement dels propis dominis, dels quals tenim uns magnífics exemples en els custodiats a Poblet o la catedral de Barcelona, posem per cas. Finalment trobem aquells mapes dels termes parroquials, que podem trobar sovint en els arxius diocesans, i que són de gran interès.

D'aquesta manera, el convent mercedari de Santa Maria de Bell-lloc (s. XIV-XIX), a Santa Coloma de Queralt, pertanyia a la província mercedària de Catalunya-Aragó amb Navarra, mentre que les altres províncies de l'orde a la monarquia hispànica eren València, Castella-Galícia i Andalusia. Els dominics del convent de Sant Magí de Brufaganya (s. XVII-XIX) estaven adscrits, com tots els altres dominics dels Països Catalans, a la província dominicana d'Aragó, des de la seva constitució el 1301. El cas de Santes Creus pertany a un altre tipus d'organització, els cistercencs s'articularen des del segle XV en congregacions (com els benedictins); el 1616 nasqué la Congregació cistercenca de la Corona d'Aragó i Santes Creus hi entrà el 1619, no sense resistència, i des de 1634 s'hi afegí Navarra.

4. ELS DISTRICTES FISCALS

Un altre tipus de circumscripció és la fiscal, que durant la major part de l'època moderna va ser la col·lecta (GRAS), districte de recaptació fiscal i unitat de fogatjament alhora. La col·lecta coincidia, a voltes, amb els límits de les vegueries, però en altres casos en diferia en detall (algunes poblacions dels seus límits, o bé per uns enclavaments). Igualment existien unes col·lectes que calcaven unitats feudals, ja fossin de signe laic (col·lecta de Cardona, del comtat d'Empúries, Falset i baronia d'Entença o el comtat de Prades) o de caràcter eclesiàstic (col·lecta de Cartoixa, de Poblet, o d'Urgell).

En el cas de la Baixa Segarra, veiem com l'adscripció fiscal de les col·lectes de 1553 es corresponia de forma idèntica a la de les vegueries corresponents. Val a dir que entre els segles XV i XVI es produïren algunes modificacions en la xarxa de les col·lectes, car el 1433 havia existit una col·lecta centrada a Santa Coloma de Queralt, l'àmbit territorial de la qual desconeixem i que no tingué pas una continuïtat. Les col·lectes de Montblanc, Cervera i Vilafranca, en canvi, apareixen documentades tant en 1433, com en 1497 i en 1553, encara que en aquesta darrera ocasió Montblanc figura com a col·lecta de Montblanc i Sarral.⁶

Igualment existien un seguit de punts de recaptació dels drets que administrava la Diputació del General de Catalunya. Dins la col·lecta de Montblanc es recaptaven drets d'entrades i eixides a Montblanc i l'Espluga de Francolí, mentre que al Pont d'Armentera i Sarral es recollia el dret de la bolla de plom, que gravava les manufactures tèxtils. Tanmateix remarcar igualment que el dret dels safrans era un dels tributs del General de Catalunya, i per tant també es cobrava en aquest territori, on era un conreu tan important com tradicional i, naturalment, es cobrava a Santa Coloma de Queralt.⁷

6. Aquesta duplicació del cap de la col·lecta també és compartida per la col·lecta de Berga i Bagà.

7. ACA, Generalitat, Vària, VG-242, "Dietari de la cerca dels safrans" (1446). Les localitats esmentades comprenen clarament la Catalunya occidental: Igualada, Santa Coloma de Queralt, Cervera, Ponts, Guissona, Taroja, Tàrraga, Agramunt, Vilanova de Meià, Conques, Tremp, Talarn, Salàs, Artesa, Castelló de Farfanya, Arbeca, Bellpuig d'Anglesola, Verdú, Sanaüja, Sarral, Balaguer i Lleida.

Després de la Nova Planta i abolida la Generalitat, la fiscalitat borbònica implantà un nou districte fiscal, la sots-delegació de rendes, molt propera al disseny corregimental.

5. ELS DISTRICTES MILITARS

Les necessitats defensives del país requerien, abans de la formació dels exèrcits moderns, l'aixecament de tropes reclutades entre la mateixa gent del país per a la defensa contra els enemics exteriors que envaïen les fronteres. De la mateixa manera, la persecució de bandolers i delinqüents precisava la convocatòria de mobilitzacions puntuals per a la seva captura. Aquestes dues finalitats, la militar i la repressiva, són en l'origen del sagramental, institució armada d'autodefensa formada per la unió de diversos pobles o particulars. Els primers sagramentals, analitzats per Madurell i Marimon, s'organitzaren a l'entorn de la capital del Principat, i acabarien per ampliar-se a tot el sistema veguerial del país, mentre que el nom seria finalment substituït pel de sometent, i aquesta formació fortament sotmesa al virrei.

Una informació concreta, esmentada en l'anomenada crida del llibret del virrei duc d'Alburquerque (LALINDE ABADÍA), publicada el 1616, ens ha proporcionat les dades per a saber, en un moment determinat, de quants homes disposava el sometent arreu de Catalunya, mercès a un llistat de localitats de les diferents vegueries amb els homes que havia d'aportar cadascuna d'elles. La vegueria de Montblanc havia de participar-hi amb un total de 125 homes (entre Montblanc, Cabra, Blancafort i Sarral) mentre que la vegueria de Cervera hi contribuïa amb 101 (entre Cervera, els Prats de Rei, Cedó i Ribera i Montmaneu). El fet que hi constin exclusivament aquestes localitats és degut a que eren les úniques poblacions de reialenc d'aquestes vegueries. El muntant total de soldats que podia aixecar el poder reial a Catalunya era de 4.640 homes, xifra que palesa la debilitat intrínseca d'aquest sistema de reclutament.

El sometent va ser abolit amb el Decret de Nova Planta, i el país va ser desarmat amb una severíssima legislació al respecte. En endavant Catalunya hauria de sostenir un exèrcit forà permanentment establert sobre el seu territori, i el nou sistema fiscal -el Cadastre- n'asseguraria el seu manteniment. Ara bé, en produir-se l'esclat de la Guerra Gran (1793-1795), fou necessària una aportació suplementària dels recursos militars del país i el capità general de Catalunya, el comte de la Unión, dirigí l'organització dels nous sometents per una instrucció de 6 de maig de 1794, ordenant la mobilització dels catalans. En concret, el corregiment de Tarragona havia de dividir-se en 20 cantons, 10 del partit de Tarragona i 10 del partit de Montblanc.⁸ Aquests cantons venien encapçalats per Montblanc, Sarral, Falset, l'Espluga de Francolí, Cornudella, Porrera, Tivissa, l'Espluga Calba (la Pobla de Ferran, Vallfogona, Llorac, Belltall, Glorieta, Sabella de l'Abadiat, Passanant i el Fonoll), i

8. Extraïem aquestes dades de J. M. RECASENS, però únicament trobem referenciats 9 cantons en el partit de Montblanc.

Solivella (Segura, Savallà del Comtat, les Piles, la Cirera, Rauric, Guialmons, Conesa, Biure, Pontils, Bellprat, Rocamora, Sant Magí, Santa Perpètua de Gaià, Seguer i Torlanda). El conjunt del corregiment de Tarragona aportava 3.000 homes, dels 30.000 del conjunt del Principat. No coneixem els criteris de formació d'aquests districtes, però hem de concloure que vindrien dictats per la necessitat de formar uns conjunts demogràfics més o menys homogenis d'on sortissin els voluntaris necessaris per a cobrir la quota corresponent i el manteniment d'aquests per part dels seus pobles d'origen, sense atendre gaire als vincles entre ells, com s'observa en el cas de Solivella. De moment, i a manca d'altres fonts a l'abast, desconeixem la distribució vigent en el corregiment de Cervera. El sometent va tenir noves però breus i esporàdiques reparicions en la guerra del Francès i en les guerres carlines.

En aquesta ocasió podem comprovar com les localitats baronials contribueixen plenament també en l'esforç bèl·lic. Finalment cal dir que el repartiment de les obligacions econòmic-militars amb els senyors feudals de pobles i viles també constituïu una font de dissensions. Conesa es queixava amargament que el monestir de Santes Creus no hagués ajudat a contribuir per les terres que tenia al lloc, mentre els vassalls estaven afeixugats amb delmes, censos i, especialment, redelmes, i encara havien de fer front a les seves obligacions militars (RECASENS, p. 254).

6. LA JURISDICCIO LOCAL

La jurisdicció menor, és a dir, la local, a càrrec dels batlles, podia correspondre a la titularitat reial o a la baronial. Val a dir que la jurisdicció reial era minoritària a Catalunya a final de l'Antic Règim, i que la major part del territori estava en mans de barons.

La jurisdicció estava compartimentada a diversos nivells, en primer lloc la mínima jurisdicció (el civilet, en deien), que entre altres drets conferia al senyor el dret de posar batlle en un lloc; després venia la plena jurisdicció civil, i a un altre nivell es trobaven les atribucions de la justícia criminal, que conferien el dret de jutjar i castigar fins a la darrera pena.

Aquests tres nivells d'autoritat podien trobar-se en bloc o bé fragmentats entre diversos senyors, o en una situació, trobar-se en plenitud de drets però en condomini pro-indivís, d'on se'n seguien diferents maneres de repartir les facultats jurisdiccionals, i sovint s'optava per una alternança dels senyors en l'ús de les prerrogatives jurisdiccionals.

Els barons podien ser laics o bé eclesiàstics. Els barons laics podien pertànyer a un ample espectre nobiliari: a la gran noblesa de la terra, a la noblesa titulada, al grup dels cavallers o donzells, o als simples barons que no tenien privilegi militar. També la noblesa urbana, en la categoria dels ciutadans o burgesos honrats, accediren a la senyoria jurisdiccional a través de la compra de jurisdiccions. En alguns casos fins i tot podem arribar a trobar com a barons titulars d'algunes localitats a simples pagesos o venedors de teles.

Els barons eclesiàstics podien estar representats per individus amb un càrrec o benefici eclesiàstic, i per tant són senyors individuals d'un indret en tant que

gaudints d'aquest determinat títol. L'espectre d'aquestes dignitats és força ample: des de bisbes, ardiaques, arxiprests, rectors, titulars de capellanies, benifets, o càrrecs tan concrets com el de canonge infermer. La titularitat jurisdiccional també podia ser col·lectiva: capítols de canonges, convents i monestirs, seminaris, col·legis i comunitats de preveres; a voltes per una institució dintre d'una altra, com és el cas de la Pia Almoina, dins del Capítol de la Seu de Barcelona.

Una altra categoria baronial aplegaria trets alhora propis de la noblesa amb altres de religiosos. Aquest és el cas dels ordes militars. A la Catalunya moderna únicament restà amb representació l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, que incorporà les propietats i els drets de l'extingit orde del Temple al segle XIV.

Alteracions jurisdiccionals

La implicació de la noblesa en els conflictes polítics i bèl·lics que sacsejaren el Principat a l'època moderna també tingué les seves repercussions a nivell jurisdiccional. Alguns barons veieren com eren confiscats els seus dominis en la immediata repressió que seguí a la guerra dels Segadors (VIDAL) o a la de Successió (MERCADER, 1985), els quals en alguns casos no els foren retornats fins força anys després. Aquest és el cas de Joan de Boixadors, comte de Savallà, que s'exilià juntament amb la seva esposa, Isabel de Rocabertí, mentre els seus dominis i possessions van ser confiscats per les autoritats profranceses, i les seves rendes emprades per a recomprar els afectes al nou règim. Un cop signada la Pau dels Pirineus, quan finalment foren retornades les confiscacions, no es reconegué el dret dels senyors a recuperar les rendes generades en la seva absència.

Un altre senyor baronial comarcà exiliat fou Lluís de Queralt, el fill del Dalmau IV, comte de Santa Coloma. L'agost de 1640 ja es trobava a Madrid, mentrestant els seus béns i jurisdiccions van ser confiscats, exercint en endavant la jurisdicció Jeroni Calders; Francesc Santgenís administrava les rendes i els béns catalans del comte (SEGURA, 1984, 373).

Un nou episodi de confiscacions jurisdiccionals es produí quan el conflicte successori esdevingut arran la mort de Carles II. El comte de Savallà es posicionà en aquesta ocasió a favor de l'arxiduc Carles d'Àustria, essent confiscades les seves jurisdiccions per Felip V en acabar el conflicte. El reial segrest es perllongà fins a deu anys en la majoria dels casos, car la Pau austro-espanyola que segellava el fi de les rivalitats entre els dos pretendents a la corona no arribà fins 1725, resolent també la qüestió legal de les finques, rèdits i senyories confiscades per motius polítics. En realitat, però, aquesta devolució no es completà fins a finals de segle, en temps de Carles III.

No hem de veure, però, en els posicionaments una defensa familiar a ultrança d'una opció política. Normalment, la polarització social inherent a aquests greus conflictes també era un germen de divisió al si del grup familiar, i diferents membres s'afiliaven a opcions divergents, amb la qual cosa també, inconscientment potser, s'assegurava una permanència de la família i els seus drets i possessions.

A nivell senyorial existia una solidaritat horitzontal estamental i de veïnatge. Segons SEGURA, el 1610 va iniciar-se un plet, que durà fins 1617, entre la senyora comtessa vídua i la vila, a propòsit del cobrament dels tributs i la quístia. Curiosament també es menciona que en 1612, Joan de Boixadors, comte de Savallà, i com a bon veí, intentà de reconciliar les dues parts, però no hi reeixí, i la concòrdia arribà més tard, el 1617. Aquesta mena d'intercessió es reproduí quan es preocupà perquè els béns que havien estat del virrei Santa Coloma fossin adjudicats al seu fill i hereu Lluís de Queralt, malgrat el seu antagonisme polític. Per altra part, els administradors de les rendes i jurisdiccions confiscades o segrestades acostumaven a pertànyer igualment al mateix grup social.

En altres casos foren els pobles sotmesos al règim jurisdiccional els que aprofitaren l'avinentesa per a provar d'espolsar-se el jou feudal i passar al domini reial, considerat sempre molt més benèfic. D'aquesta manera, els regidors de Santa Coloma de Queralt presentaren una petició el 1642, en plena revolta catalana, davant Lluís XIII, sol·licitant la incorporació a la jurisdicció reial. És d'imaginar que entre els mèrits adduïts estaria el fet de pertànyer a la descendència de l'extint baró, comte de Santa Coloma, virrei que trobà la mort arran dels fets del Corpus de Sang, i representant a Catalunya del poder de Felip IV i Olivares. El monarca francès atengué la petició colomina, però el desenllaç advers de la guerra per a les previsions locals ho deixà sense efecte. Aquestes tensions ressorgiren a les darreries del segle XVIII, quan els regidors demanaren el segrest de la jurisdicció comtal, que fou concedit entre 1771 i 1776, en què va ser revocat a prec dels representants comtals (SEGURA, 374-382 i 406), i entre 1774-1792 la vila pledejà a fi d'aconseguir passar al domini reial, essent la sentència final d'aquest procés favorable als comtes (SEGURA, 403).

Per la seva part, Conesa mantingué una lluita constant per eixir del domini de Santes Creus, car ja en 1593 havia satisfet les despeses de redempció del domini baronial sense haver arribat a assolir la seva incorporació al domini reial, en 1774 inicià un procés per a reclamar-la novament (TORRAS, 215) i altre cop en 1804 (COTS, 402).

A voltes, el vincle econòmic i d'associació mental entre el senyor i les seves jurisdiccions tenia repercussions negatives per a les darreres. Santa Coloma de Queralt experimentà, ben involuntàriament, l'animadversió que havia generat la figura del seu comte, virrei de Catalunya, car entre els amotinats de Barcelona el 1640 s'havia pensat en perjudicar al virrei cremant la vila més emblemàtica dels seus dominis. El mateix comte trameté una carta als jurats colomins advertint del perill, i aquests convocaren un Consell general de la Quarantena el 31 de maig de 1640 (SEGURA, 1984, 367). Una altra manifestació d'aquestes repercussions a les baronies va ser el saqueig del castell de Vallespinosa el 1648, per part de les tropes hispàniques en venjança segurament per la significació pro-francesa del seu senyor jurisdiccional.

Les baronies, com qualsevol altra propietat, es podien llegar en herència i comprar o vendre, confiscar o segrestar, canviar de cognom la família posseïdora o

fragmentar-se la propietat. Alguns canvis de titularitat no queden clars en fonts generals, on tenim constància que unes localitats abans pertanyents a un senyor ara semblen ser propietat d'un altre. Aquest és el cas de Pontils i Santa Perpètua de Gaià, que en el segle XVII consten a nom del comte de Savallà, però que en el segle XVIII apareixen depenent del marquès d'Aitona. Altres canvis en la línia dinàstica són més ben coneguts. A la mort de Lluís de Queralt sense descendència, el comtat passà a Andreu de Reart Icart i de Queralt, segons fideicomís (1689), la vila li atorgà la possessió del comtat però abans demanà la concessió i el reconeixement d'una sèrie de privilegis, quelcom molt freqüent en produir-se una alteració en la successió dinàstica, com esdevingué per exemple en el vescomtat de Castellbò, quan passà a la jurisdicció reial a començaments del segle XVI.

Els senyors i les seves baronies

Els barons que gaudien de drets jurisdiccionals a les terres de la Baixa Segarra també en posseïen a la resta del Principat. Aquesta dispersió, juntament amb el fet que des del segle XVI la noblesa anirà desplaçant-se del seus paratges a les ciutats més properes i d'aquí passarà a tenir sovint també residència a Barcelona, motivarà que l'administració dels seus béns i el regiment de les localitats de les quals n'és titular es faci molt sovint a través de governadors, veguers o procuradors generals, que sovint són els que veritablement proveeixen els càrrecs dels batlles i porten el dia a dia de la gestió patrimonial i governativa baronial. El marquès d'Aitona tenia la jurisdicció civil i criminal de Santa Perpètua de Gaià, Pontils i el terme de Rocamora, i nomenava el batlle "y algunas veces si le parece sosbayle", però qui de veritat efectuava la designació era el procurador general de l'il·lustre marquès.

Tot seguit farem una relació del conjunt del dominis jurisdiccionals dels senyors amb drets a la zona. (Mapa 4)

ELS BARONS LAICS

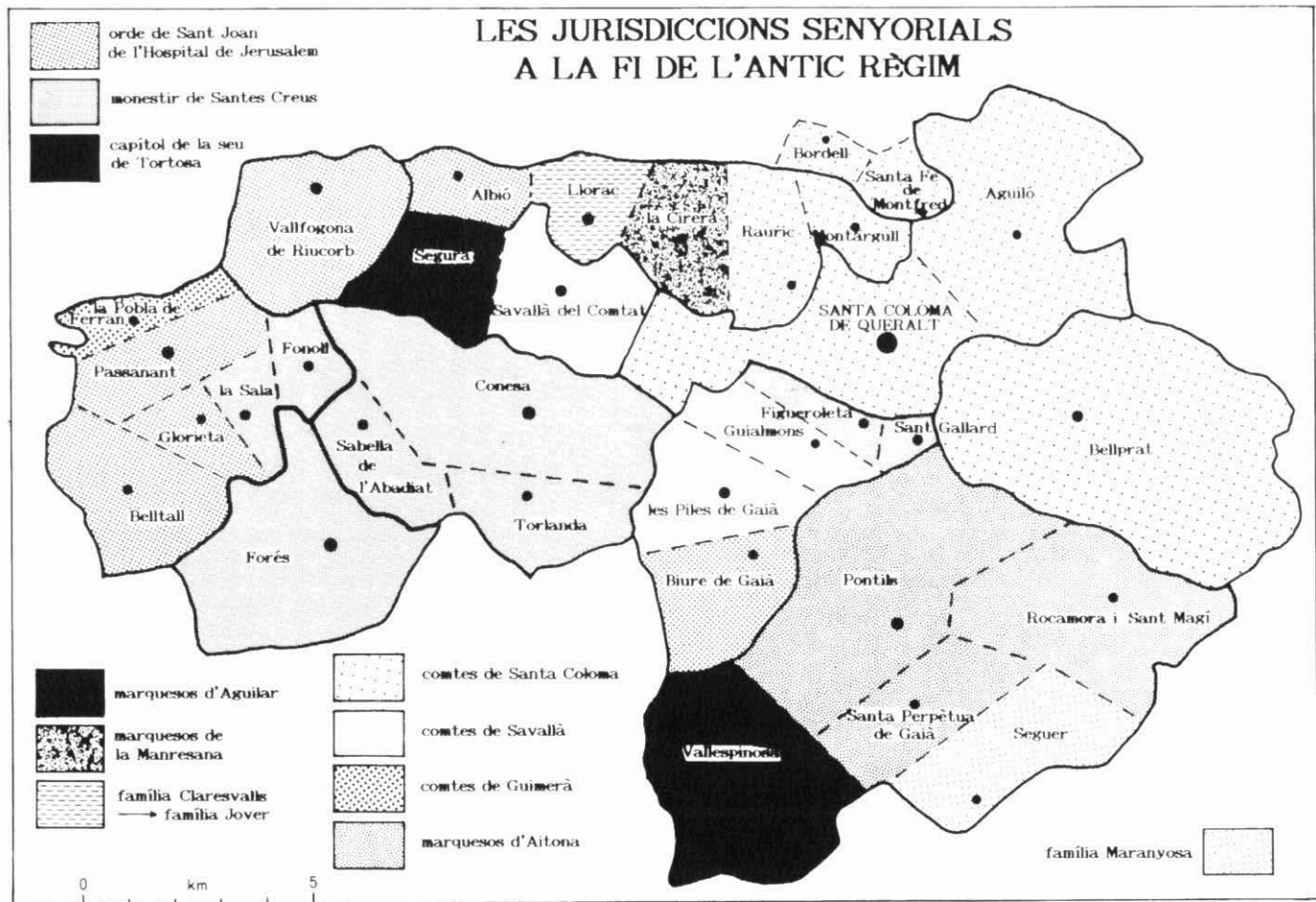
Comte de Santa Coloma

Els comtes de Santa Coloma eren senyors de Santa Coloma, Montargull, les Roques d'Aguiló, Aguiló, a més de Bordell (dit també Rodell) al corregiment de Cervera. En el de Vilafranca, trobem Bellprat -després afegit al de Tarragona- i el castell de Queralt. Finalment, Rauric estava inclòs en el corregiment de Montblanc. La jurisdicció comtal també s'estenia a d'altres indrets fora del seu solar nadiu.⁹

Felip III va constituir Santa Coloma de Queralt en cap de comtat, que va donar a Pere de Queralt a les Corts celebrades a Barcelona, al convent de Sant Francesc, l'any 1599, i en reial agraïment pel donatiu d'un milió cent mil ducats concedit per les Corts (SEGURA, 1984, 353)

9. Al corregiment de **Tarragona**, senyorejaven Torredembarra, el Catllar i la quadra de Montbui. Al corregiment de **Lleida**, era senyor de Mont-roig i de Bellver. Al corregiment de **Vic**, i com a titular del marquesat de Besora, era senyor de Sant Pere, Sant Quirze i Santa Maria de Besora, així com de la jurisdicció criminal de Saderra, mentre la civil pertanyia a Josep Espona, ciutadà honrat de Barcelona. Al corregiment de **Vilafranca** corresponien als comtes els pobles de Bellvei i Castellet i la Gornal.

LES JURISDICCIONS SENYORIALS A LA FI DE L'ANTIC RÈGIM

MAPA 4

El comte disposava de plena jurisdicció civil i criminal (atribucions en SEGURA, 1984, 354-355), i tenia facultat de sentenciar a pena de mort, d'assots, de bandeig, galera, costell i moltes penes corporals. Mn. Segura cita diferents casos en què els delinqüents foren penjats a la forca, a més del cas de "dos germans Fonts, de Lorac, lo hu penjaren y laltro escorteraren en la plassa de dita vila; y a N. Lloreta de Sanctgallart, penjaren en dit territori de Sanctgallart y a passar sota la forca a Francí Mas y a Ramon Gassó de dita vila..."

Els comtes de Savallà

Al segle XVIII els comtes senyorejaven Savallà del Comtat, Guialmons i les Piles, mentre que Santa Perpètua de Gaià i Pontils, que en el XVII pertanyen als comtes de Savallà, es declaren ara a nom del marquès d'Aitona, descendent de la nissaga dels Montcada.¹⁰

El títol de comte li va ser concedit el 1599 a Bernat de Boixadors i d'Erill, senyor de Savallà. La grandesa d'Espanya li fou annexada el 1705 pel rei-arxiduc Carles d'Àustria al seu besnét i cinquè titular, Joan Antoni de Boixadors i de Pinós. El títol, sense grandesa, passà més tard als Sureda i als Montaner.

Els marquesos d'Aitona

En el segle XVIII, els marquesos d'Aitona apareixen en els repertoris administratius com senyors jurisdiccionals de Santa Perpètua i Pontils. L'antic terme de Rocamora, amb Sant Magí, formava part de la baronia de la Llacuna, posseïda des d'antic per la nissaga noble dels Cervelló, que el 1610 enllaçà amb la casa de Montcada, marquesos d'Aitona i senyors de molts altres llocs al Principat, com hem detallat anteriorment, a més d'altres senyories als regnes veïns. Posteriorment l'herència encara s'engrandí més a l'emparentar amb els Medinaceli.

La senyoria d'Aitona fou concedida a Constança d'Aragó, filla natural de Pere I i muller del senescal Guillem Ramon de Montcada, mort el 1228. El comtat fou atorgat el 1523 a llur descendent Joan de Montcada, i el 1581 fou elevat a marquesat a favor de Francesc de Montcada i Cardona, que havia comprat a l'almirall de Castella el vescomtat de Cabrera i el comtat d'Osona, i formà una de les més poderoses jurisdiccions del Principat de Catalunya, que per herència passà més tard (1756) a la casa ducal de Medinaceli.

10. Era senyor jurisdiccional, a més, al corregiment de **Tarragona** de la baronia de Vallmoll, integrada per Vallmoll, Nulles, Casafort, Bellavista, Torrelles i Bràfim. A **Vilafranca**, de Marmellar, l'Espelt i Rubió.

Els marquesos d'Aitona tenien importants propietats arreu de Catalunya.¹¹

Marquesos d'Aguilar

El títol de marquès d'Aguilar va ser concedit per Lluís XV de França, el 1653, al tinent general dels seus exèrcits i governador general de Catalunya, Josep de Margarit i de Biure, *baró consort d'Aguilar (de Bassella)*. Per enllaç de Joan Margarit i de Biure amb Rafaela de Negrell de Cruïlles i de Bas, s'incorporà el títol del comtat de Montagut, així com altres propietats.¹² Hem de dir que en el segle XVIII, els marquesos d'Aguilar residien a Perpinyà, car havien restat a França després de la guerra dels Segadors degut a la seva destacada militància pro-francesa. Cal no oblidar que Margarit, com recordava Pere Català Roca des d'aquesta mateixa revista, havia esdevingut "lo primer home de la causa catalana francesa", fins al punt que quedaria exceptuat de l'amnistia general que es declarà en acabar la guerra, car també havia estat des del 1558 virrei i lloctinent general de Catalunya. A França, el monarca li concedí les senyories de Tuïr i de Toluges (1667) i la baronia de Brens (1669). Morí a Perpinyà el 1685.

Comtes de Guimerà

A començaments del segle XVIII eren senyors de la Pobla de Ferran.

D'algunes localitats no en tenim referència fefaent fins al segle XVIII, car Peguera no cita el nom del seu baró i ens calen referències complementàries de les quals encara no disposem.

11. Al corregiment de **Vic**, eren senyors de Sant Feliu, Sant Pere i Sant Vicenç de Torelló, Roda, l'Esquirol, Ossor, Vilanova de Sau i les seves parròquies (Santa Maria de Vilanova, Sant Romà de Sau, Sant Pere de Castanyadell, Sant Andreu de Baucells, Sant Martí de Querós i de part de la sufragània de Santa Maria de Monsoli. Al corregiment de **Manresa** tenien la jurisdicció civil i criminal pro indivis amb el duc de Teba de la baronia de Bagà (Bagà, Gósol, Saldes i Maçaners, Aspar i Fanès, Josa, Gisclareny, Brocà, Gavarrós, Castellar de n'Hug). De Sant Vicenç de Mar, Blanes, la batllia d'Orri (Raminyó, Gaserans, Grions, Maçanes, Sant Feliu de Buixalleu), Sant Esteve de Bas i Falgars, Sant Privat de Bas i Puigpardines, la Pinya i Balbs, Caldes de Malavella, Franciac, Santa Seclina, Riudarenes, Sils, Vallcanera, Calella, Hortsavinyà i Montclau i la batllia d'Anglès (Anglès, la Cellerà i Sant Amanç).

Al corregiment de **Lleida**, les localitats del marquesat d'Aitona (Aitona, Seròs, la Granja d'Escarp, Almatret i Massalcoreig).

Al corregiment de **Girona**, els marquesos d'Aitona detentaven el vescomtat de Cabrera i altres jurisdiccions, com el vescomtat de Bas o altres batllies menors: Sant Martí d'Arenys de Munt, Hostalric, Fogars, Llagostera, Vidreres, Maçanet de Vidreres, Martorell, Tordera, Vallmanya, la batllia de Palafoills (Palafoills, Maigrat de Mar i Santa Susanna), Pineda, Sant Pere de Rius, Sant Pol, Sant Iscle de Vallalta, Sant Cebrià de Vallalta, Canet de Mar, Santa Maria d'Arenys de Mar, Blanes, la batllia d'Orri (Raminyó, Gaserans, Grions, Maçanes, Sant Feliu de Buixalleu), Sant Esteve de Bas i Falgars, Sant Privat de Bas i Puigpardines, la Pinya i Balbs, Caldes de Malavella, Franciac, Santa Seclina, Riudarenes, Sils, Vallcanera, Calella, Hortsavinyà i Montclau i la batllia d'Anglès (Anglès, la Cellerà i Sant Amanç).

Al corregiment de **Mataró**: Sant Celoni, la batllia de Santa Maria de Palautordera i Sant Esteve de Palautordera, la batllia de Fogars (Fogars, Mosqueroles i la Costa del Montseny), Olzinelles, Sant Martí de Riells i Viabrea.

12. Al corregiment de **Cervera** eren senyors de Prèixens. Al de **Tarragona**, tenien la jurisdicció civil de Vallverd, mentre que la criminal pertanyia al gran prior de Catalunya de l'Orde de sant Joan de l'Hospital de Jerusalem. Al corregiment de **Girona**, senyorejaven Castell-Empordà, el comtat de Montagut (Montagut, Sant Joan les Fonts, Beguda i Castellfolli), a més de Castellar. En el segle XVII, Peguera assenyala com a senyories dels comtes de Montagut, les localitats de Mosset, Bresses i la Bastida de Mascardà, a la vegueria de Vilafranca de Conflent, a la Catalunya Nord.

Lluís Claresvalls

Era senyor de Llorac a començaments del segle XVIII, però li va ser confiscada la senyoria, segurament com a represàlia per la seva actuació durant la guerra dels Segadors. En 1736 era de Francesc Jover, en virtut de compra (Decret de S.E., 16 oct. 1736), i en 1751 de Josep Jover i Races. Al segle XVII, era senyora del lloc Maria de Guimerà.

Ramon Maranyosa Grimau i Aranyó

Era senyor de Seguer a començaments del segle XVIII, i el poble romangué a mans de la família Maranyosa fins a la fi del règim jurisdiccional. El poble estava vinculat el segle XIV a Pere de Montagut; ignorem, però, com es produí el canvi de titularitat en l'endemig.

Maria Josepa de Vadell i Lleó

Senyora de la Cirera, aquesta passà al marquès de la Manresana i baró de Cervelló el 1757, com certifica l'acte de possessió de 26 de febrer de 1557, estès per Valentí Surís, notari públic de Cervera. Al segle XVII, Dalmau d'Ivorra consta com a senyor del lloc.

ELS BARONS ECLESIASTICS

Santes Creus

Santes Creus senyorejaven Figuerola i Sant Gallard, en la vegueria -després corregiment- de Cervera, mentre que a la vegueria de Montblanc, -després dins el corregiment de Tarragona- depenien de l'abadia Conesa, Torlanda i Sabella de l'Abadiat (actualment formant un mateix municipi), la Sala de Comalats i el Fonoll.¹³

Molts senyors eclesiàstics eren alt-justiciers, però aquestes atribucions no eren pas generals arreu de les seves jurisdiccions, ni que fossin veïnes, i eren més nombrosos els casos en què detentaven la jurisdicció civil mentre que la criminal estava en mans del rei i els seus representants en el territori, els veguers. D'aquesta manera, mentre a la Sala de Comalats el monestir cistercenc posseïa el mer i mixt imperi d'ençà 1386, a Conesa inicialment el seu batlle només tenia atribucions del civil, i així es declara encara en l'obra de PEGUERA (1632), però el monestir volia disposar de la plenitud dels drets jurisdiccionalmentals sobre la vila, i després de llargs plets, l'Au-

13. El monestir de Santes Creus senyorejaven al corregiment de **Cervera** les localitats d'Alta-riba, Montoliu, Gramuntell i Vilagrasseta. Montalbà al corregiment de **Lleida**. Al de **Tarragona**, la Secuita, Peralta, els Garidells, quadra de la Riera, el Pont d'Armentera, Fontscaldes, la Guàrdia dels Prats, Forès, quadra de Vilaverd -dita de Santes Creus-, i Clarà. A **Vilafranca**, les seves possessions eren Puigtinyós, Ordes i Ramonet, Sant Pere Molanta i Ferran, la Poble de Montornès, Pontons, la Roqueta, les Pobles, els Monjos, el lloc de la Llacuneta, les quadres de Barceló, de Riambalda, de Valldossera i de Puigmoltó. A més de Clarà, que després s'incorporà al corregiment de Tarragona.

diència concedí a Santes Creus la plena jurisdicció civil i criminal. Alguns aspectes de la justícia senyorial continguts en els llibres de cort de Conesa, senyoria de Santes Creus a l'igual que la Sala i el Fonoll, han rebut recentment l'atenció de l'historiador Valentí GUAL.

El fet de voler reunir la jurisdicció criminal les altres facultats civils fou un objectiu comú a tots els senyors de vassalls des de la baixa edat mitjana, ja fos mitjançant la seva compra al monarca o per via de nombrosos plets sobre drets no massa clars.

Les turbulències polítiques catalanes que motivaren canvis provisionals en la titularitat senyorial de molts llocs també s'experimentaren a Santes Creus (FORT), però substituït l'abat desafecte, la comunitat sovint mantenia els seus drets intactes. Les torbacions esdevingudes a conseqüència de la guerra dels Segadors també afectaren el monestir de Santes Creus, on havia estat elegit abat fra Pere Salla el 1646, i que en 1650 va ser depositat del seu càrrec per imposició del rei d'Espanya i confinat al monestir de Valldigna, juntament amb altres monjos partidaris de les institucions catalanes en el conflicte. Ja en el segle XVIII, Jaume Oliver, elegit abat l'any 1696, i declarat felipista, hagué de fugir arran l'ocupació de Catalunya per part dels partidaris de l'Arxiduc Carles. Felip V el recompensaria amb la dignitat d'abat del monestir de benedictins claustrals de Sant Cugat del Vallès, on morí el 1726. En el decurs del conflicte el càrrec abacial va ser atorgat a personatges austriacistes, mentre que amb la resolució de la guerra favorable als Borbons aquests imposarien en el futur els seus candidats.

El Capítol de Tortosa

L'única jurisdicció que trobem vinculada al capítol de la catedral de Tortosa és la de Segura. No tenim dades referents a l'antiguitat del seu domini sobre aquesta localitat, únicament tenim constància que al segle XIV pertanyia als hospitalers i que a començaments del segle XVIII ja era del capítol tortosí. Per altra part també figura com a titular de les Oluges Baixes (corregiment de Cervera), però ja en 1801 n'apareix com a senyora la baronessa de Rocafort, que també ho era de les Oluges Altas. En aquest estadi de les nostres investigacions ignorem encara a què és degut aquest canvi de senyoria.

Tot i que alguns capítols catedralicis van ser poderosíssims i arribaren a emular els seus propis bisbes pel que fa a les seves propietats (com ara el capítol de la Seu d'Urgell), altres semblen haver estat força més modestos, encara que val a dir que les diòcesis de Tortosa i Lleida s'estenien en bona part per territoris que no pertanyien al Principat, en terres valencianes i aragoneses, territoris on també posseïen jurisdiccions, com és el cas del País Valencià i l'Aragó (PESET i GRAULLERA) on la mitra tortosina posseïa certes jurisdiccions (Almassora, Bell-lloc, Cabanes, Torreblanca, Villar de Canes) o com el mateix monestir de Poblet (Aldaia i Quart de Poblet). En el cas de l'Aragó, la mitra de Tortosa, conjuntament amb el monestir de Selva Mayor, eren els titulars de la jurisdicció d'Alcalá de la Sierra, Lledó d'Algars i Arenys de Lledó, a la comarca del Matarranya (LEDESMA RUBIO)

El capítol de la seu de Tortosa, com tots els altres capítols catedralicis regia i administrava, en cas de seu vacant, les senyories de la seva mitra, com ho era, a Catalunya, la baronia de Cabassers, formada per Cabassers, la Figuera, la Vil·la Baixa, la Bisbal i Margalef, i tenia el dret de designar-ne el batlle general, encara que la jurisdicció criminal era exercida pel comte, després duc, de Cardona.

Els ordes militars

L'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem havia posseït la senyoria d'Albió, a la vegueria, i després corregiment, de Cervera. En la vegueria de Montblanc, després partit de Montblanc dins el corregiment de Tarragona, les localitats santjoanistes eren Belltall i la Glorieta, de la comanda de l'Espluga de Francolí; Biure, adscrit al gran prior de Catalunya; Passanant de la comanda de Barcelona; i Albió i Vallfogona de Riucorb, de la mateixa comanda de Vallfogona.¹⁴

Els ordes militars, que col·laboraren d'una manera tan significativa en la reconquesta, s'expandiren d'una forma notable pel que coneixem com a Catalunya Nova. L'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem heretà les possessions del Temple, extingit el segle XIV, i arribà a acumular un valuós patrimoni arreu de Catalunya, que s'administrava a través de les comandes.

Les comandes hospitaleres eren, en realitat, conjunts de rendes corresponents al manteniment d'un comanador santjoanista -que residia a la comanda-, i agrupaven localitats que no tenien forçosament continuïtat ni proximitat territorial.

14. Mentre que al corregiment de **Barcelona** només pertanyia a l'orde una quadra de Sant Joan, introbable ja per als funcionaris del segle XVIII, i al de **Manresa** detentava un carrer de Berga i la jurisdicció civil de Porreig (la criminal era del rei), reunia més localitats dependents al corregiment del **Pallars**, Palau, Arbolí i el seu terme, Bellfort, Custoja, Susterris i el seu terme, Castelló, Encús i Subiracs. Però era a la meitat meridional del Principat on residia el nucli més important dels seus drets i rendes. Al corregiment de **Cervera**, depenien de l'orde els pobles de Cabestany, Guardiola, Granyena, les Ventoses, Porquerisses, la Guàrdia, Espígol, el terme de Pedrers, Bellfort i les Penelles. Al corregiment de **Lleida**, l'orde era senyor de Barbens, el Palau d'Anglesola, Sidamunt, el Mas de Bondia, l'Ametlla, Montornès, els termes de Novella, Escarbat i Tarroja, Hospitalet, Vil·la, Torrelameu, Alguaire, la Portella, Vilanova de Segrià, Artesa, Sudanell, Vilanova de la Barca, Rosselló, Torrefarrera, el lloc i cases de Corbins, Torres de Segre, Tèrmens, Malpartit, Binselló, Gebut, Carretellà, Vintxesa, Adar i Pedris. Al corregiment de **Tarragona**, les jurisdiccions de l'orde comprenien Puigpelat, la quadra dels Hospitals, l'Espluga de Francolí, Barberà, Pira, Ollers, Montbrí de la Marca, l'Espluga Calba, Vinebre, Bellanes, quadra i terme de Cogul, Puigllorenç, Mas d'en Nots, Barbens i el Pinatell. En el corregiment de **Vilafranca** pertanyien a l'orde Selma, Viladellòs, Guinyols, Pla i Lavit, terme de les Guinyoles i Cabanyes. Finalment, era al corregiment de **Tortosa** on l'orde assolí un més gran predomini i major homogeneïtat: Miravet, Benissanet, el Pinell de Brai, Corbera d'Ebre, Ginestar, Rasquera, Batea i Algars (comanda de Miravet); Gandesa i la Pobla de Massaluca (comanda de Gandesa i la Pobla); Alcanar i la Sènia (comanda de Mirambel); Ulldecona (comanda d'Ulldecona); Ascó i les Camposines (comanda d'Ascó), Horta de Sant Joan, Arnes, Bot, Caseres, Prat de Comte (comanda d'Horta), Vilalba dels Arcs, la Fatarella, Ribarroja d'Ebre, Berrús (comanda de Vilalba), Pinyeres (priorat de Sant Joan de Casp). Com podem veure, algunes poblacions catalanes estaven adscrites a jurisdiccions encapçalades per capitans aragoneses, com és el cas de la comanda de Mirambel, o del priorat de Sant Joan de Casp.

LA DOMINACIÓ NAPOLEÒNICA. ELS PROJECTES D'UNA CATALUNYA FRANCESA

Durant el breu període de la dominació napoleònica, la burocràcia francesa d'ocupació establí unes noves divisions territorials per a Catalunya (MERCADER), la jerarquia de les quals era la *commune*, és a dir, el municipi, el *canton*, districte intermig, l'*arrondissement*, tretze al conjunt de Catalunya, i el *département*, quatre en total al Principat.¹⁵ En un informe corresponent a aquests anys de govern intrús hem localitzat, corresponent a l'*arrondissement* de Cervera, dos projectes diferents d'organització de les *communes* en cantons.¹⁶

En ambdós projectes Santa Coloma de Queralt encapçala un districte de dimensions comarcals. En el primer projecte el cantó de Santa Coloma estava format per les *communes* de Santa Coloma, Aguiló, Argençola, Albió (amb Cabestany), Clariana (amb la Goda i Sant Genís), Figuerola (amb Sant Gallard), Rodell (amb Pavia i Santa Fe de Montfred), Rocamora (amb Albarells), Civit (amb Montargull) i Talavera (amb la Guàrdia Lada). El segon projecte confereix uns quatre mil habitants més i un districte major a Santa Coloma, i afegeix als anteriors nuclis els de Belltall, Conesa (amb el Fonoll, Sabella de l'Abadiat, el Cogul), Savallà del Comtat (amb Segura i el Vilar), la Cirera (amb Llorac), Forès, Guialmons (amb Rauric), Pontils, les Piles, Passanant (amb la Sala), Rocafort de Queralt, Sarral, Vallespinosa (amb la Marca de Montblanc), Vallverd (amb Biure i Torlanda) i Vallfogona de Riucorb.¹⁷

Al marge de l'interès anecdòtic que puguin tenir aquests districtes nonats, palesen que, fins i tot per part d'uns nouvinguts, això sí amb uns repertoris estadístics i informes completíssims, era evident el paper que jugava Santa Coloma encapçalant un territori.¹⁸

CONCLUSIONS

Les conclusions, després d'aquest dilatat cop d'ull a les diferents formulacions territorials que els distints poders han modelat en les terres de la Baixa Segarra, han de ser forçosament breus, i potser ja intuïbles. Es tracta d'una zona de frontissa, com ja hem esmentat, d'un eix al voltant del qual s'articulen grans unitats districtuals, motivant un difícil encaix d'aquesta unitat, i això és ben vàlid des de

15. Poden trobar-se les diferents divisions territorial generals de la Catalunya napoleònica a l'obra de BURGUEÑO.

16. En el primer projecte l'*arrondissement* de Cervera estaria integrat pels cantons de Cervera (26 *communes*), Santa Coloma (10), Copons (14), Calaf (19), Agramunt (17), Guissona (21), Anglesola (8). En el segon s'adopten alguns canvis, i desapareix Anglesola, substituïda per Tàrraga, i es redistribueixen algunes localitats. La distribució és la següent: Cervera (26), Santa Coloma (24), Copons (14), Calaf (19), Agramunt (22), Guissona (21), Tàrraga (13).

17. Aquest segon districte apareix descrit en l'obra de MERCADER citada a la bibliografia.

18. ACA. Dominació francesa. Lligall I. informe 26. Rapport adressé le 1er novembre 1812 a Monsieur le préfet du département des Bouches de l'Ebre par l'auditeur au Conseil d'Etat, sous-préfet de l'arrondissement de Cervera.

l'edat mitjana fins a les més recents divisions territorials, realitzades després de seriosos estudis. La manca d'unitat històrica ha estat, per altra banda, un seriós handicap en el seu reconeixement actual com a comarca.

Terres d'una unitat viscuda, han mantingut la seva coherència geogràfica més enllà de la munió de districtes de la més diversa tipologia que els han compartimentat i separat des de les més diverses instàncies institucionals. Aquesta constatació s'afegeix a la tasca de tots aquells que desitgen un reconeixement més explícit i funcional -perquè del cultural ja se n'encarreguen amb força encert i voluntat els amics de l'Associació Cultural Alt Gaià-, de la viva realitat de la Baixa Segarra.

BIBLIOGRAFIA

- AA. VV., *Conesa*, Rafael Dalmau, editor. Barcelona, 1989, 239 ps.
- BURGUEÑO, Jesús, *La formación de la división territorial de España (1800-1850)*. Tesi doctoral microfitejada n.2209. Universitat de Barcelona, 1994.
- De la vegueria a la província. La formació de la divisió territorial contemporània als Països Catalans (1790-1850)*. Col. Camí Ral. Rafael Dalmau, editor. Barcelona, 1995.
- BURGUEÑO RIVERO, Jesús - GRAS i CASANOVAS, M. Mercè, "La formació del mapa municipal contemporani a Catalunya. El cas de la Segarra", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, n.33-34, (Barcelona, 1992) ps. 115-144.
- CATALÀ ROCA, Pere, "Apunts sobre el castell de Biure i el llinatge dels Margarit", *Recull 2*, (Santa Coloma de Queralt, 1994), ps. 49-61.
- COTS, Albert, *Aproximació a l'estudi dels conflictes senyorials a Catalunya: 1751-1837*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1984.
- FERRO, Víctor, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Eumo ed., Vic, 1987.
- FORT i COGUL, Eufemià, *El monestir de Santes Creus*. Santes Creus, 1976, 208 ps.
- GIRBAU i TÀPIAS, Valentí, *El bisbat de Vic a l'època del bisbe Veyan (1784-1815)*, tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 1992.
- GRAS i CASANOVAS, M. Mercè, "Les col·lectes. Assaig d'evolució d'una demarcació territorial de la fiscalitat catalana anterior a la Nova Planta", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* (en premsa).
- GUAL, Valentí, "L'administració de la justícia senyorial. Els llibres de cort", Actes del III Congrés d'Història Moderna de Catalunya, revista *Pedralbes* 13-II, (Barcelona, 1993), ps. 289-296.
- LALINDE ABADÍA, Jesús, *La institución virreinal en Cataluña*, Instituto Español de Estudios Mediterráneos, Barcelona, 1964.
- LEDESMA RUBIO, María Luisa, *Cartas de población y fueros turolenses*, Instituto de Estudios Turolenses, Teruel, 1988, 59 ps.

- MADOZ, Pascual, *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*. Madrid, 1845.
- MERCADER, Joan, *Felip V i Catalunya*. Edicions 62, Barcelona, 1985, 450 ps.
 "Las divisiones territoriales napoleónicas en el Principado de Cataluña", a *Estudios Geográficos*, 35, Madrid, ps. 251-298.
- PEGUERA, Lluís de, *Pràctica, forma y stil de celebrar Corts generals en Catalunya*. Barcelona, 1632. Facsimil d'ed. Base, Barcelona, 1974.
- PESET, M.; GRAULLERA, V., "Nobleza y señorío durante el XVIII valenciano", dins *Estudios de Historia Social*, n.12-13 (València, 1980), ps. 245-281.
- PLADEVALL, Antoni, "Resum històric del bisbat de Vic" dins *Bisbat de Vic. Estudis sòcio-pastorals*. Bisbat de Vic-Editorial Montblanc, Santa Eulàlia de Ronçana, 1969, 175 ps.
- RECASENS i COMES, Josep Maria, *El Corregimiento de Tarragona en el último cuarto del siglo XVIII. Aspectos económico y político-social*. Sociedad Arqueológica Tarraconense. Tarragona, 1963, 331 ps.
- ROVIRA i GÓMEZ, Salvador J., *La desamortització dels béns de l'Església a la província de Tarragona (1835-1845)*. Diputació Provincial de Tarragona, Tarragona, 1979, 426 ps.
- SANFELIU, Guiu, *Els imprecisos límits de la Segarra*. Publicacions del Grup d'Inter-canvis de Recerques de les Terres lleidatanes, 1977, 35 ps.
- SEGURA i VALLS, Joan Mn., *Història de Santa Coloma de Queralt*, refosa i ampliada per Joaquim Segura Lamich. Ajuntament de Santa Coloma de Queralt, 1984, 459 ps.
Història del Santuari de Sant Magí, Associació Cultural Alt Gaià, Santa Coloma de Queralt, 1994, 180 ps.
- SOLER i SABATÉ, Josep Maria, *El Pontificado de D. Romualdo de Mon y Velarde: La Archidiócesis de Tarragona, 1804-1816*, tesi doctoral inèdita. Universitat de Barcelona, 1985.
- TORRAS i RIBÉ, Josep Maria, *Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808)*. Curial, Barcelona, 1983, 429 ps.
- VIDAL PLA, Jordi, *Guerra dels Segadors i crisi social*. Ed. 62, Barcelona, 1984, 233 ps.